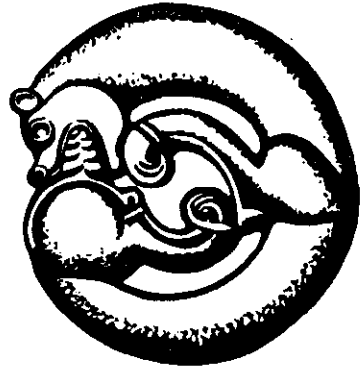

ПУБЛІКАЦІЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ

МУСТЬЕРСЬКИЙ КОМПЛЕКС МАЛОГО РАКОВЦЯ IV НА ЗАКАРПАТТІ

С. М. РИЖОВ

У статті за результатами трьох польових сезонів уперше подаються матеріали досліджень II культурно-хронологічного комплексу нової для Закарпаття левалуа-мустьєрської індустрії.

Ранньопалеолітична стоянка Малий Раковець IV розташована на східних схилах Вигорлат-Гутинської вулканічної гряди, яка починається на території Словаччини і проходить у південно-східному напрямку по території Закарпатської області уздовж умовної лінії Ужгород — Мукачево — Іршава — Королеве, і далі йде по території Румунії (рис. 1). В Іршавському р-ні Вигорлат-Гутинська гряда змінює напрямок з південно-східного на південний. У цій частині вона складається з двох великих хребтів, які поділяються р. Тисою («Тиські ворота») — Великий Шолес та Аваш (Оаш). Саме на останньому, в 1974 р. в районі кам'яного кар'єру на околиці с. Вірця було відкрито багат шарову палеолітичну стоянку Королеве.

Хребет Великий Шолес розташований між двома басейнами карпатських річок — Тиси і Боржави. У районі цього хребта містяться три гірські верхівки — Тупий, Гострий (Китиця) та Товстий Верх (778 м). Загальна довжина хребта 15 км, ширина від 5 до 10 км¹. У південно-західного підніжжя гори Товстий Верх на верхівці одного з вододільних підвищень, яке плавню переростає в Малораковецькі гори, на висоті близько 300 м над сучасним рівнем р. Тиси розташовані палеолітичні місцезнаходження Малого Раковця.

Історія дослідження

Перші ранньопалеолітичні знахідки в районі хребта Великий Шолес (Іршавський та Хустський р-ни Закарпаття) було знайдено влітку 1968 р. геологом В. Петрунем на околиці села Рокосово — місцезнаходження Рокосово I та II².

У 1969 р. на південній околиці с. Малий Раковець В. Гладилін знайшов сім обсидіанових артефактів (Малий Раковець I). Після відкриття у 1974 р. стоянки Королеве, паралельно з дослідженнями на ній, проходили постійні пошуки інших стратифікованих пам'яток в цьому регіоні. У 1977 р. В. Гладилінін в районі с. Малий Раковець було відкрито ще два місцезнаходження — Малий Раковець II (14 знахідок), Малий Раковець III (15 знахідок). У 1978 р., 1980 р. завдяки археологічним розвідкам Закарпатської палеолітичної експедиції проведеним В. Ситливім та Ю. Кухарчуком по трасі газопроводу «Союз», на південній околиці с. Малий Раковець було відкрито ще чотири ранньопалеолітичні пункти з ашелло-мустьєрського матеріалу. З семи ранньопалеолітичних пунктів тільки один був стратифікований — Малий Раковець IV³.

У 1980, 1982 і 1989 рр. на цьому пункті було закладено шурфи, які дали стратифіковані знахідки мустьєрської доби⁴.

У 1990—1991 рр. Археологічним музеєм Інституту зоології АН України під керівництвом В. Ситливого і за участю автора цієї статті провадилися археоло-

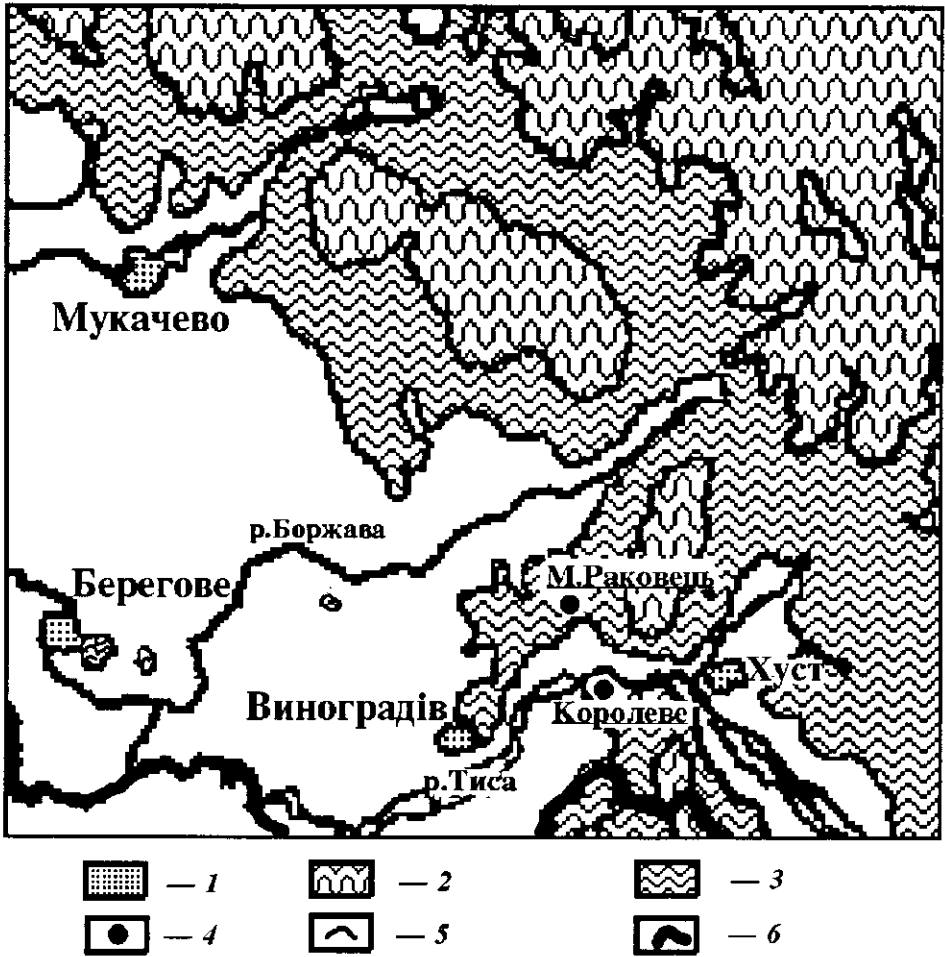

Рис. 1. Карта розташування місцезнаходження Малий Раковець ІV. Умовні позначки: 1 — міста; 2 — високогір'я; 3 — підгір'я; 4 — палеолітичні поселення; 5 — річки; 6 — державний кордон.

гічні дослідження місцезнаходження Малий Раковець ІV⁵. У 1995 р. експедиція кафедри археології Київського університету імені Тараса Шевченка продовжила дослідження цієї ранньопалеолітичної пам'ятки.

Стратиграфія

Літологія нашарувань подається по північно-західній стінці квадрата В-5 (рис. 2).

Горизонт 1: 0,00—0,05 м — дерновий шар. У квадраті Б-5 дерновий шар становив 0,18 м.

Горизонт 2: 0,05—0,35 м — світло-жовтий гумусований лесоподібний суглинок, який донизу плавно переходив у світло-бурий колір.

Горизонт 3: 0,35—1,05 м — 1-й викопний ґрунт Малиго Раковця ІV⁶. Суглинок світло-бурого кольору донизу переходить у бурий та темно-червоний кольори з невеликою кількістю залізо-марганцевих стяжнів. Межа переходу до наступного горизонту визначається чергуванням клиноподібних хвиль темно-бурого та темно-коричневого кольорів. На межі 3-го і 4-го літологічних горизонтів у квадраті А-5 та Б-5 подекуди трапляються сірувато-білі лінзи лесоподібного суглинку.

Горизонт 4: 1,05—1,60 м — II-й викопний ґрунт Малиго Раковця ІV. Лесоподібний суглинок більш твердий ніж попередній, темно-коричневого (охристо-іржавого) кольору з частими вкрапленнями дрібних і крупних залізо-марганце-

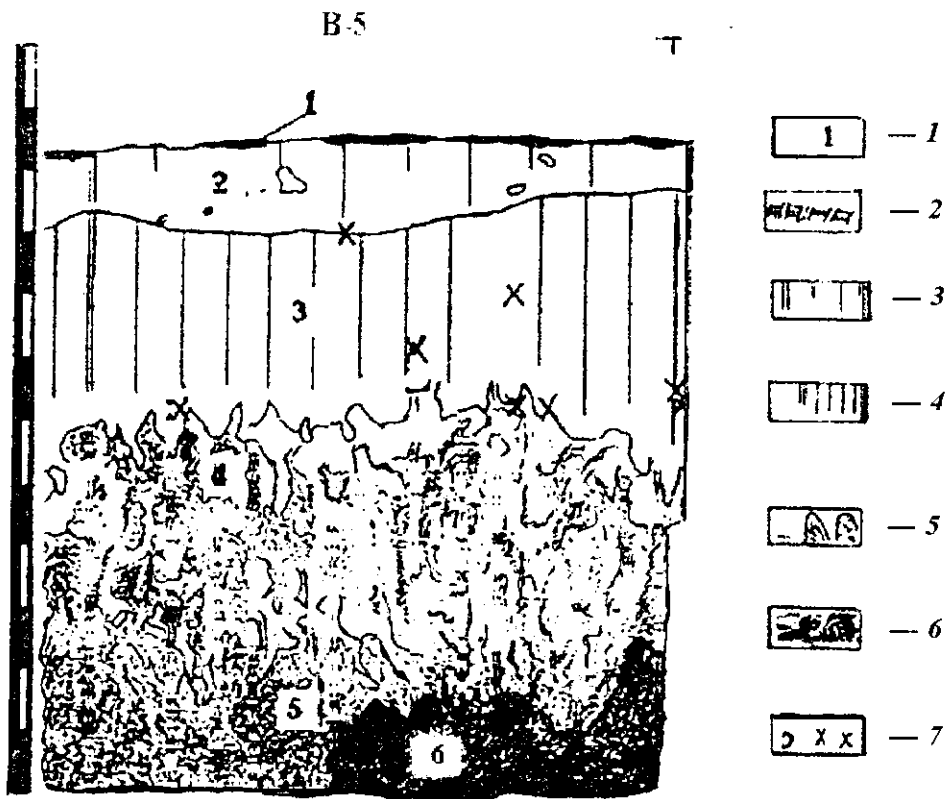

Рис. 2. Стратиграфічний розріз західної стінки кв. В-5. Умовні позначки: 1 — літологічні горизонти; 2 — дерновий шар; 3 — світло-жовтуватий лесоподібний суглинок; 4 — бурий лесоподібний суглинок; 5 — темно-коричневий лесоподібний суглинок; 6 — яскраво-коричневий лесоподібний суглинок; 7 — знахідки другого комплексу.

вих стяжінь. Клиноподібні верхівки розмиті, донизу суглинок має яскраво-коричневий відтінок. IV-й викопний ґрунт регіонального розрізу Закарпаття — верхи ріс-вюрму⁷.

Горизонт 5: 1,60—2,10 м. — Суглинок яскраво-коричневого кольору подекуди дуже щільний. Має велику кількість залізо-марганцевих стяжінь, донизу плавно переходить у малиновий колір, пронизаний піщано-білими павутиноподібними лінзами.

Планіграфія

Викопна площа склала 156 м². Археологічний матеріал другого комплексу залягав на глибині 0,70—1,40 м відносно рівня сучасної поверхні. У бік півночі простежується підняття рівня давньої поверхні і відповідно зменшення висоти над рівнем сучасної поверхні. Найбільша концентрація знахідок — в північній зоні розкопу (рис. 3). На плані, по лінії захід — схід, дуже чітко простежується зсув та розпорощеність матеріалу у бік півдня. У південно-західній частині на рівні залягання мустьєрського комплексу, порівняно з північною зоною розкопу, значно частіше трапляються артефакти з різним ступенем збереження поверхні.

Культурно-хронологічні комплекси Малого Раковця IV

У процесі дослідження геостратиграфічної ситуації було з'ясовано, що більшість кам'яних артефактів знаходилась на межі 3-го і 4-го літологічних горизонтів (I-й та II-й викопний ґрунт Малого Раковця IV). Велика кількість виробів залягала на клиноподібних верхівках охристо-іржавого кольору.

Міцність основного мустьєрського шару в діапазоні від 10 до 20 см. У верхах і в низах цього нашарування траплялися знахідки, які мали відмінність у ступені збереження поверхні, тобто різницю в структурі, кольорі та глибині гідратаційної корки.

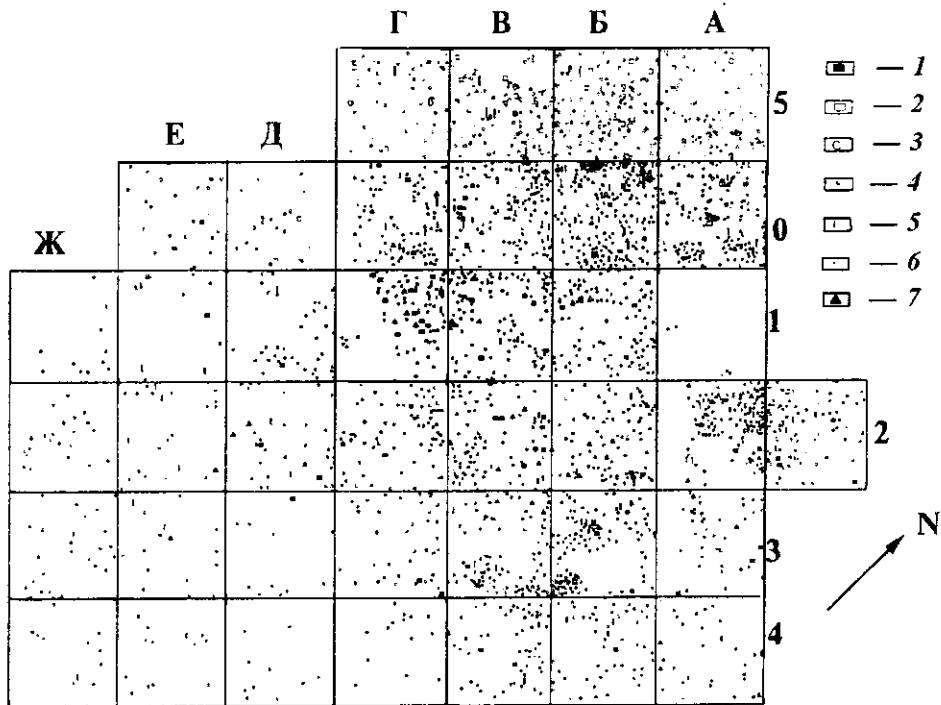

Рис. 3. Планіграфія другого культурно-хронологічного горизонту Малего Раковця ІV. Умовні позначки: 1 — нуклеуси; 2 — нуклеуси левалуа; 3 — відщепи; 4 — відщепи левалуа; 5 — пластини; 6 — лусочки; 7 — знаряддя праці.

Виділяючи культурно-хронологічні комплекси, окрім геостратиграфічної фіксації, на даному місцезнаходженні використовувалась методика розчленування знахідок за ступенем збереження виробів з вулканічної сировини⁸.

На стоянці Малий Раковець ІV за ступенем збереження поверхні обсидіану виділено сім культурно-хронологічних горизонтів, які відповідають періодам ашель—мустье—пізній палеоліт. У даній роботі презентується тільки ІІ-й культурно-хронологічний комплекс кам'яних виробів.

ІІ-й культурно-хронологічний комплекс налічує 3575 вироби, серед яких, секція нуклеусоподібних — 147/4,1%*: пренуклеуси — 10/6,8%**; нуклеуси — 95/64,6%, постнуклеуси — 7/4,7%, нуклеусоподібні уламки — 35/23,8%; секція сколів — 3282/91,8%: відщепи — 1375/41,9%, пластини — 151/4,6%. Скалки, лусочки та невизначені — 1756/53,5%; секція знарядь праці — 146/4%: відбійники та ретушери — 33/22,6%, скребла-ножі — 52/35,6%, левалуазькі вістря з ретушшю — 2/1,3%, зубчато-виїмчасті — 22/15%, сколів з ретушшю — 28/19,1%, невизначених — 7/4,8%, уламків знарядь — 2/1,3%.

До пренуклеусів було віднесено 10 екземплярів з одним або двома зняттям. Більшість пренуклеусів характеризуються поздовжнім сколюванням, 4 пренуклеуси мають поперечні форми. Форма цих виробів, здебільшого, чотирикутна та овальна. Середні розміри пренуклеусів 6,7×5,5×3 см.

У кам'яній колекції присутні 95 нуклеусів, серед яких виділяються такі відділи: примітивні — 17/17,9%, протопризматичні — 46/48,4%, левалуазькі — 14/14,7%, невизначені — 18/18,9%.

До відділу примітивних було віднесено такі групи нуклеусів: радіальні — 12, безсистемні — 5. Серед радіальних нуклеусів виділяється тип радіально-поперечного сколювання — 6 (рис. 4, 1). Ударні площадки цих нуклеусів грубо

* По відношенню до всіх виробів.

** По відношенню до секції.

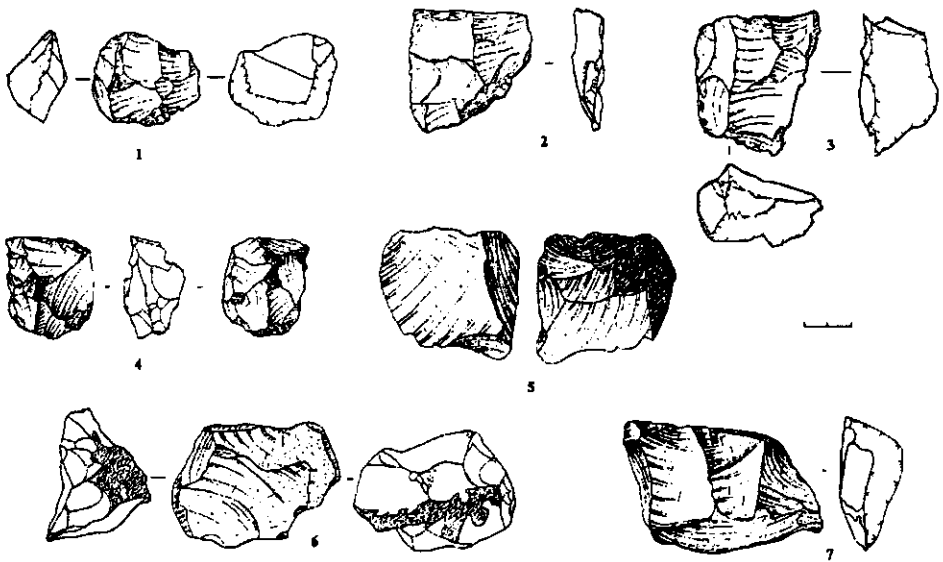

Рис. 4. Обсидіанові нуклеуси II-го комплексу: 1 — радіальний; 2, 3 — ортогональні; 4 — дископодібний; 5, 6 — левалуазькі; 7 — поздовжній.

підправлені. У групі радіальних переважає чотирикутна та підтрикутна форми. За винятком одного дископодібного нуклеуса (рис. 4, 4), всі інші — однобічні. Середні розміри 4,8×5,8×2,6 см.

За кількістю та розмаїттям серед усіх нуклеусоподібних переважають про-топризматичні нуклеуси. Вони презентовані такими групами: ортогональні — 14, поздовжні — 3, поперечні — 11, біпоперечні — 9, біпоздовжні — 5, перехресні — 1, безсистемні — 1, невизначені — 2.

Домінуюче місце у групі ортогональних займають нуклеуси, які мають 3—4 негативи зняття на довгому боці і, як правило, один-два негативи на короткому (рис. 4, 2, 3). Більша частина ортогональних нуклеусів виготовлена на уламках підпрямокутної форми. Практично всі мають грубопідправлені ударні площадки. Середні розміри 5,4×5,2×3 см.

Поздовжні, поперечні, біпоздовжні, біпоперечні нуклеуси характеризуються чергуванням природних та грубопідправлених площадок. Біпоперечні нуклеуси інколи мають тонкопідправлену площадку. Більшість з них чотирикутної, підпрямокутної та овальної форми. Нуклеуси цієї групи виконані на уламках (60%), відщеплах (20%), інші — невизначені. Середні розміри поздовжніх — 6,3×4,5×2,9, біпоздовжніх — 6,1×4,9×2,9, поперечних — 4,35×5,6×2,5, біпоперечних — 4×5,1×2,5 см.

Серед протопризматичних присутній один нуклеус перехресного сколювання з грубопідправленою площадкою, виконаний на уламку овальної форми. Розміри 5,5×5,4×3,7 см.

Левалуазькі нуклеуси представлено 14 екземплярами. Переважаюче місце займають нуклеуси радіально-поперечного сколювання — 9 («рокосовський» тип). Робоча поверхня цих нуклеусів оформлювалась одним-двома зняттями по боках. Всі ці нуклеуси мають один найбільший за площиною негатив зняття на робочій поверхні (рис. 4, 5, 6; рис. 5, 1, 2, 3, 4). Площадки таких нуклеусів грубопідправлені. До левалуазьких віднесено два нуклеуси типу «комбева» з частковим ремонтажем (рис. 5, 5, 6). Домінують поперечні форми. Така тенденція чітко простежується на більшості ранньопалеолітичних пам'яток хребта Великий Шолес (Рокосово, Малий Раковець)⁹. Середні розміри левалуазьких нуклеусів 5,4×5,7×2,6 см.

Найчисельніший клас серед усіх кам'яних артефактів склали відщепи —

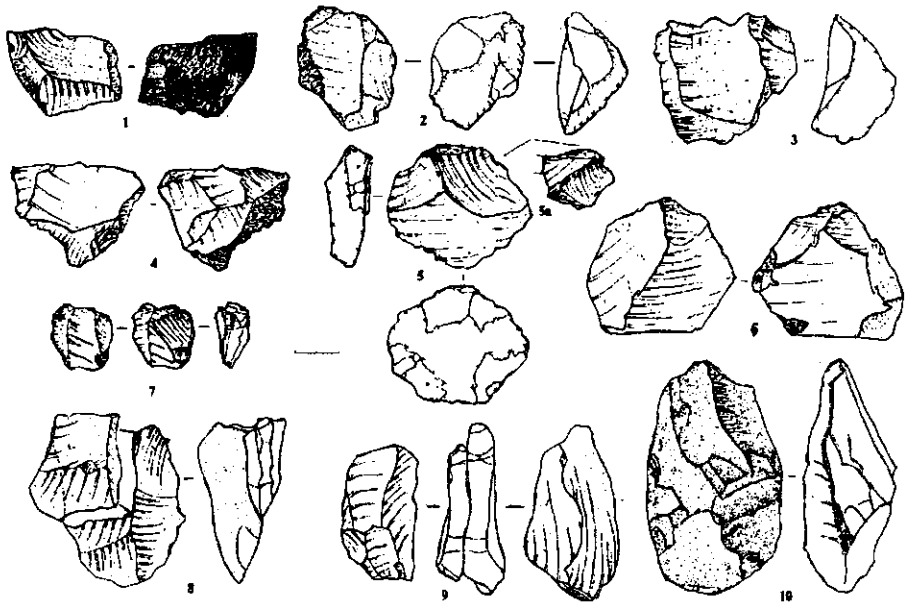

Рис. 5. Нуклеуси культурно-хронологічного комплексу II: 1 — скребло на левалузькому нуклеусі (обсидіан); 2, 3, 4 — левалузькі (обсидіан); 5, 5a — ремонт нуклеуса «Kombewa» (обсидіан); 6 — нуклеус «Kombewa» (обсидіан); 7 — ремонт левалузького нуклеуса (сланець); 8 — ремонт ортогонального нуклеуса (обсидіан); 9 — з'єднання відщепів «debordant» (обсидіан); 10 — біподовжній (кварцит).

1377/38,5%*. До класу відщепів увійшли такі відділи: примітивні — 686/49,8%, протопризматичні — 542/39,3%, левалузькі — 149/10,8%.

Відділ примітивних склали: первинні — 155, радіальні — 151, радіально-крайові — 58, безсистемні — 104, безсистемно-крайові — 178, дорсально-гладенькі — 40 групи. Коефіцієнт масивності для цього відділу становить — 35,5%** , коефіцієнт подовження — 106,3%***.

До протопризматичних увійшли групи: подовжньо-крайові — 171, подовжні — 215, біподовжні — 24, біподовжньо-крайові — 15, ортогональні — 44, ортогонально-крайові — 39, конвергентні — 17, реберчасті — 10. Порівняно з примітивними, протопризматичні відщепи мають більш високий коефіцієнт подовження — 114% (коефіцієнт масивності — 35,5%). Але, при цьому, необхідно зазначити, що група ортогональних має відносно низький показник подовження — 99%.

Левалузькі відщепи становлять велику групу із 149 предметів, серед яких виділяються левалузькі вістря — 7. Порівняно з «класичними» левалузькими вістрями вони мають атиповий вигляд (рис. 7, 3, 7, 8, 10). Один левалузький відщеп має фасетовану площадку типу «Chapeau de gendarme» (рис. 7, 2). Характерною рисою більшості левалузьких відщепів є присутність широкої нефасетованої дво- або багатогранної відбивної площадки. Серед відщепів другого культурно-хронологічного комплексу група левалузьких має самий низький коефіцієнт масивності — 29,2%; коефіцієнт подовження — 105%.

До колекції II-го культурно-хронологічного комплексу входить 151 пластина. Примітивні — 24/15,8%: первинні — 10, безсистемно-крайові — 5, дорсально-гладенькі — 2, безсистемні — 6, радіально-крайові — 1. Протопризматичні — 127/84,1%: подовжні — 69, подовжньо-крайові — 42, біподовжньо-крайові — 3, ортогональні — 5, ортогонально-крайові — 1, реберчасті — 3, невизначені — 4. Середній показник масивності для примітивних пластин — 20,6%, протопризматичних — 25,3%. Коефіцієнт подовження для примітивних — 238%,

* По відношенню до всіх виробів.

** За Аніскоткіним.

*** За Бургоном.

протопризматичних — 208%. За цими показниками видно, що примітивні пластини більш подовжені та менш масивні, ніж протопризматичні.

Індекс протопризматичної техніки у другому культурно-хронологічному комплексі становив — 42,8%. Індекс примітивної техніки — 47%. Індекс левалузької техніки (IL) — 9,1%, Pam — 7,5%, IFlarge — 33%, IFst — 3,5%.

Знаряддя праці (146/4%)

До секції знарядь праці мустьєрського комплексу увійшли: відбійники та ретушери — 33/22,6%, ретельно ретушовані знаряддя праці — 74/50,7%, сколи з ретушю — 28/19,2%, вістря з ретушю — 2/1,3%, невизначені — 7/4,8%, уламки знарядь — 2/1,3%. Більшість знарядь виготовлено з обсидіану — 90,1%, кварциту — 5,5%, сланцю — 2,4%, кременю — 2%. Відбійники та ретушери — з пісковика — 35%, кварцової гальки — 30%, інші — невизначені.

Довжина виробів знаходиться у діапазоні від 3 до 10,8, ширина від 2,7 до 7,8, товщина від 0,7 до 4 см. Середній розмір знарядь 6×4,4×1,8 см.

Вироби виготовлялись на примітивних — 32,8%, левалузьких — 0,8%, протопризматичних — 14,2% відщепів та на пластинах — 0,7%. Використовувалась луска (38%), перлина (11,4%), східчаста (8,5%) здебільшого підпаралельна (12,8%) ретуш. Переважає ретуш на дорсальному — 57,1%, на вентральному — 15,7% боках.

У колекції присутнє одне знаряддя праці з двобічною (рис. 9, 1) та 10 з частково-двобічною обробкою (рис. 9, 3, 5; 10, 1, 2, 7; 8, 10). Серед останніх виділяється андезитовий ніж зі спеціалізованим акомодативним елементом (рис. 9, 5). Він вироблений на відщепі, має поперечне, випукле робоче лезо та східчасту ретуш на дорсальному боці. За своїм стратиграфічним положенням він знаходився знизу 3-го літологічного горизонту Малого Раковця IV, при цьому, поруч з ним знаходились обсидіанові вироби мустьєрської доби. За ступенем збереження поверхні¹⁰ він відповідає ашельським комплексам Королеве (5—5a). До цього, треба зазначити, що в 3-му літологічному горизонті присутні 5 реутилізованих знахідок (3 нуклеуса, 2 відщепи). Присутність цього артефакту у мустьєрському нашаруванні, найімовірніше, свідчить про існування зв'язків між палеолітичними групами людей в рамках одного мікрорегіону.

Найбільш представлені у кам'яній колекції мустьєрського комплексу скребла-ножі — 52/34,4%*. За кутом загострення робочого леза вони поділяються на ножі — 37 та скребла — 15. Більшість ножів і скребел у профілі мають випукле — 30% та пряме — 24% робочі леза. Ретуш представлена у вигляді луско-

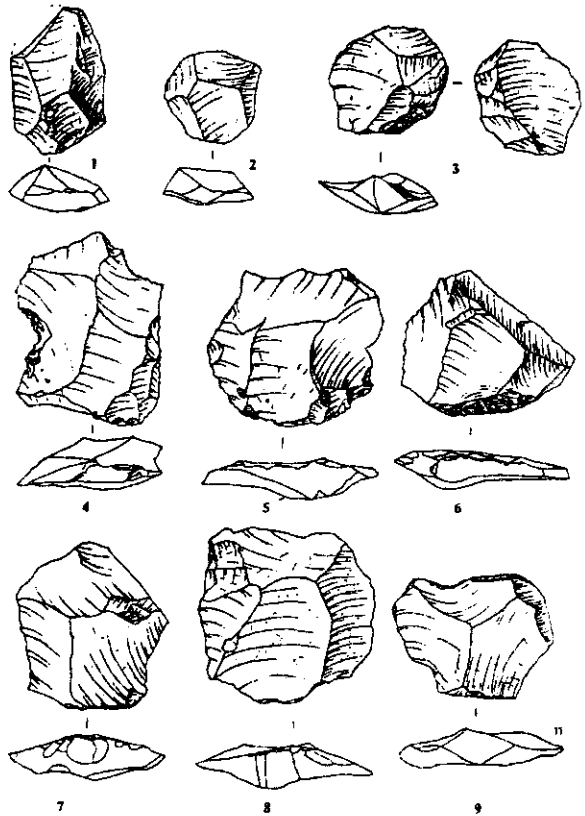

Рис. 6. Левалузькі відщепи II-го культурно-хронологічного комплексу.

* По відношенню до всіх знарядь праці.

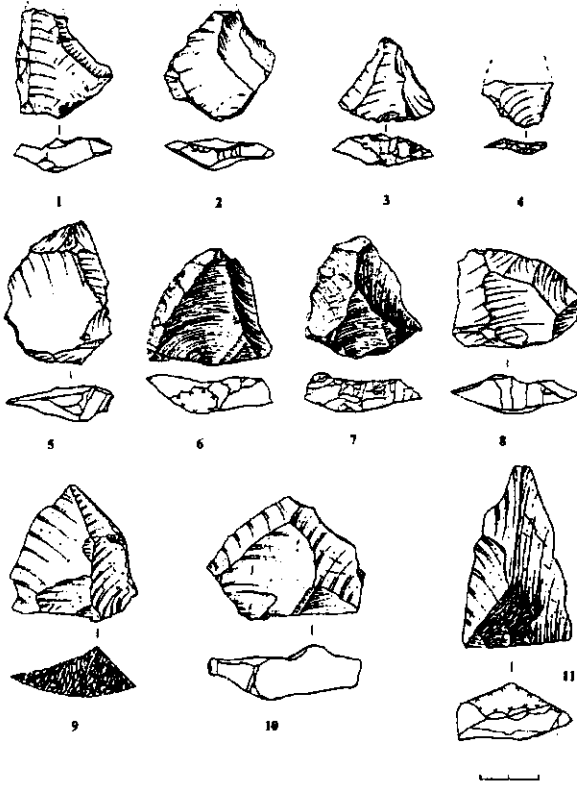

Рис. 7. Левалузькі відщепи II-го культурно-хронологічного комплексу: 1, 2, 4, 5 — левалузькі відщепи; 3, 6—10 — вістря; 11 — відщеп.

юче місце серед них займають поодинокі виїмки (скобелі) на прямому дорсальному (68%) боці сколу у вигляді лускової (52%) або східчастої (35%) ретуші (рис. 6, 4, 9).

Велику групу склали сколи з ретушю — 28/18,5% (рис. 8, 1, 2, 7, 9). Порівняно з іншими групами знарядь праці, тут дещо вищий відсоток пластин та пластинчастих відщепів з ретушю — 25,2%. Ретуш на відщепках — 48,3%. Більшість з них має перлинну (65%) ретуш на дорсальному (34%) та вентральному (19,5%) боках.

У групі невизначених (7) виділяються два обсидіанові макрознаряддя. Перше презентоване дуже великим (20×15,9×6 см.), порівняно з іншими кам'яними артефактами цього комплексу, ортогонально-крайовим відщепом з слідами використання на подовженому дорсальному боці. Цей відщеп був розколотий на дві половини ще за часів існування мустьєрського поселення на Малому Раковці IV. Відстань між ними склала 20 см (рис. 3, квадрат Е-2). Можливе функціональне призначення цього предмету — знаряддя для рубки дерева. Друге макрознаряддя — аморфний, подовжній нуклеподібний уламок (15×8,5×8,1 см). На одному, більш вузькому боці розташована коротка за подовженням лускова, подекуди крупна, зубчато-виїмчаста ретуш.

До знарядь праці увійшли 3 екземпляри скребків, які за розташуванням робочого краю (короткий) віднесені до цього класу. Всі вони виготовлені на масивних сколах та уламках. Мають східчасту, місцями, притупляючу ретуш.

На межі I-го і II-го викопних ґрунтів Малого Раковця IV було знайдено два предмети, на яких помітні сліди навмисного використання у вигляді вибоїні: один предмет має дві симетричні вибоїни, другий — чотири. Розміри першого — 14×8,5×6,1 см, другого — 16,2×11,3×6,7 см. Ці предмети було знайдено у квадраті А-V, знизу 2-го культурно-хронологічного комплексу. Можливе функціональне призначення цих виробів — засіб для розколювання каменю.

вої — 45%, перлинної — 21,5% та східчастої 15,6%. Переважає ретуш на дорсальному боці — 63%, на вентральному — 17,3%. Скребла та ножі переважно вироблялись на відщепках — 56%. На пластинах — 7,6%.

Характерною особливістю скребел та ножів є присутність природного (22%) та навмисно виготовленого (57%) акомодативного елемента. В якості останнього, часто виступала широка відщепова площадка, яка в процесі виготовлення знаряддя підправлялась. Сліди такої підправки можна побачити на проксимально-вентральному боці відщепів (рис. 9, 3; 10, 2, 3, 7).

У II-му культурно-хронологічному комплексі присутні зубчато-виїмчасті знаряддя — 22/14,5%. Більшість з них вироблено на відщепках та уламках відщепів — 65,7%. Переважаюче місце серед них займають поодинокі виїмки (скобелі) на прямому дорсальному (68%) боці сколу у вигляді лускової (52%) або східчастої (35%) ретуші (рис. 6, 4, 9).

Висновки.

При вивченні технологічних особливостей виробництва на данному місцезнаходженні було з'ясовано, що процес виробництва знарядь праці проходить два основних етапи: 1 — виготовлення сколів з широкою (масивною) підправленою або природною відбивною площадкою — створення заготовки; 2 — процес виготовлення знаряддя праці — створення акомодативного елемента, ретушування робочого лева (якщо виникала необхідність).

Виходячи зі стратиграфічного положення, II-й культурно-хронологічний комплекс Малого Раковця IV знаходиться в часовому проміжку — кінець останнього інтергляціалу рісвюрм і до вюрмського інтерстадіалу амерсфорт. Верхня межа — до брьорупського часу¹¹. У майбутньому, це питання вирішиться тільки завдяки застосуванню природознавчих методів дослідження.

Стосовно культурної інтерпретації, другий культурно-хронологічний комплекс Малого Раковця IV характеризується типовими формами для індустрії варіанту¹² звичайного мустье з невеликою кількістю зубчастих та виїмчастих виробів для мустьєрських комплексів Закарпаття¹³. Серед знарядь праці переважають скребла та ножі із специфічним акомодативним елементом. Техніко-типологічні характеристики вказують на поширене застосування протопризматичного сколювання, появу реберчастих поздовжніх відщепів та пластин, а також незначний вплив двобічної обробки. Певні характерні риси комплексу надають левалуазькі вироби, зокрема вістря; частково-двобічні вироби.

Поява на Європейському континенті самих ранніх левалуазьких виробів пов'язана з Карпатським басейном, а саме, з територією Закарпаття¹⁴. У данному випадку можна говорити про місцеву левалуазьку підоснову, яка формувалась ще за часів ашелю у найближчих місцезнаходженнях Рокосово — VII—IV комплекси, Королеве — VII—V комплекси¹⁵, і мала своє продовження в мустьєрських шарах стоянок Королеве I (IVa, IV, III культурно-хронологічний комплекс), Королеве II (III культурно-хронологічний комплекс), Черна I, IX, Діброва¹⁶. На початку останнього гляціалу на територію Закарпаття надходять дві нові хвилі індустрій, відмінні від попередніх: левалуа-мустьєрська вістряна індустрія (Королеве I — 26 культурно-хронологічний комплекс)¹⁷; індустрія з двобічними виробами та низьким рівнем, відносно попередніх комплексів, левалуазьких виробів (Королеве IIa)¹⁸. Саме в цей проміжок часу на відстані 7—8 км від Королевських мустьєрських стоянок на протилежному боці р. Тиси, на висоті 300 м,

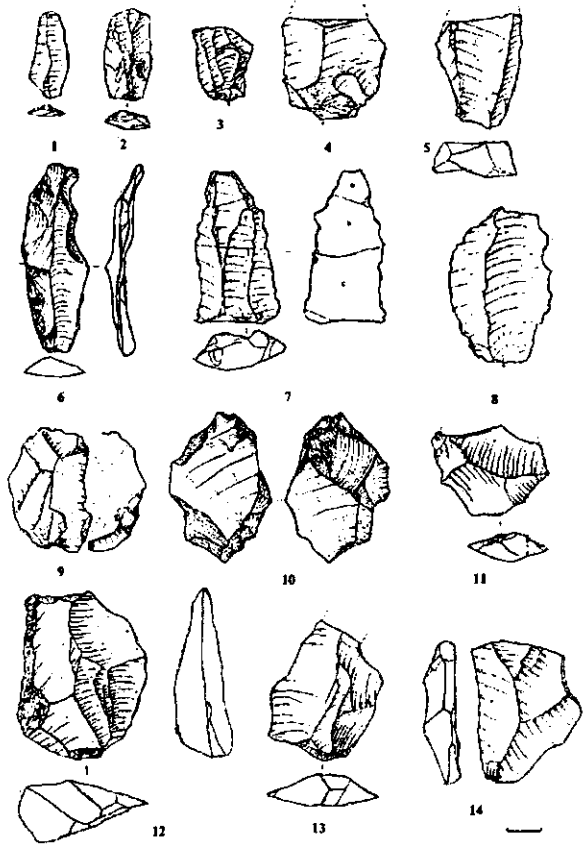

Рис. 8. 1, 2 — пластини з ретушю (кремень, обсидіан); 3, 5 — зламані пластини; 4, 8 — поздовжні відщепи; 6 — пластина з ретушю (ніж з обушком?, кварцит); 7 — пластина з ретушю (обсидіан); 9, 11—14 — відщепи «deborbant» (обсидіан); 10 — знаряддя праці? (обсидіан).

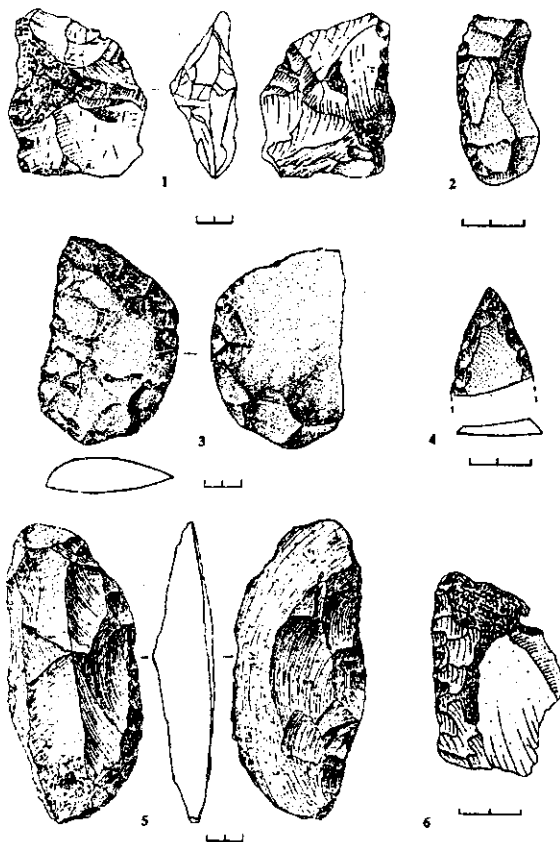

Рис. 9. Знаряддя праці: 1 — двобічне знаряддя (заготовка?, обсидіан); 2 — скребло (кварцит); 3 — конвергентний ніж (кварцит); 4 — зламане вістря (кварцит); 5 — ніж (андезит); 6 — скребло (обсидіан).

характеру типу «kill site». Останні поширені на півночі Центральної Європи у Рейнській області. Більшість короточасних відкритого типу стоянок «kill sites» пов'язані з вулканічними лавами і лесовими відкладеннями та порівняно високим розташуванням над річковою долиною (200—300 м). Господарська діяльність була пов'язана з переважаючим полюванням на давнього коня та благородного оленя. Більшість таких стоянок відповідають умовам кінця емського (Eemian) або післяемського помірною клімату півночі Центральної Європи¹⁹.

За чотири польових сезони на даному місцезнаходженні не знайдено жодного природного жовна. Більшість вулканічної сировини знаходиться нижче рівня 200 м відносно р. Тиси — місцезнаходження-майстерня Рокосово I—V. До цього можна додати, що процентне відношення знарядь праці в ашельських комплексах²⁰ зростає з підвищенням висоти рокосовських та малораковецьких місцезнаходжень.

Порівняно з левалюзькими комплексами дністровських пам'яток (Молодово I та V), II-й к. х. к. Малого Раковця IV має нижчі рівні індексів — II, Pam, а також малий відсоток конвергентних знарядь²¹. Але, при цьому, мустьєрський комплекс Малого Раковця IV має значний показник масивності (34%) та дуже низький IFst — 3,5%. Можливо, на достатньо високий коефіцієнт масивності вплинула сировина. Наприклад, коефіцієнт масивності для всіх виробів з невулканічної сировини (кварцит, кремень, сланець) у II-му комплексі Малого Раковця IV становив 27,5%, а IFlag — 29,5%, IFst — 6,5%.

Деякі аналогії в кам'яному інвентарі простежуються на місцезнаходженні Balve-IV²², що у Німеччині. Домінуюче положення в інвентарі цієї колекції зай-

існувало поселення II-го культурно-хронологічного комплексу Малий Раковець IV.

Зв'язок з місцезнаходженнями Королевого поки важко встановити. Але, проте, що він існував упродовж тривалого часу, говорять традиційні нуклеуси типу «рокосово», які трапляються як в ашельських, так і в мустьєрських комплексах Королевого (в тому числі в Па к. х. к.), Рокосово, Малого Раковця, а також присутність ашельського, необробленого мустьєрцями андезитового скребла-ножа. Зв'язок з індустріями Королеве II (II к. х. к.), Королеве I (Ia, Ib) поки важко простежити, хоча, деякі тенденції конвергентності та реберчастості з'являються у мустьєрському комплексі Малого Раковця IV, а невеликий відсоток пластин, можливо, пов'язаний з специфікою обсидіанової сировини.

На відміну від хронологічно попередніх Рокосовських місцезнаходжень, Малий Раковець IV у господарчо-побутовій діяльності — стоянка-майстерня. Швидше за все, поселення сезонного

мають ножі та скребла з акомодативним елементом, присутня обробка левалуа, але більш різноманітні, ніж в II-му комплексі Малого Раковця IV, левалуазькі вістря. Цікаво, що вони також відрізняються від класичних (за Ф. Бордом) левалуазьких вістрів.

Примітки

¹ Малеев Е. Ф. Неогеновый вулканизм Закарпатья.— М., 1964.— С. 18.

² Петрунь В. Ф. Левалуазские мастерские обсидиановых орудий Закарпатья и проблемы сырья // Материалы 13-ой конференции.— ИА АН УССР.— К., 1972.— С. 86—92.

³ Ситливый В. И. Малый Раковец — новый раннепалеолитический памятник в Закарпатье // АО 1985.— М., 1987.— С. 412; Ситливый В. И. Раннепалеолитические комплексы Малого Раковца в Закарпатье // Четвертичный период. Палеонтология и археология.— К.— 1989.— С. 146—153.

⁴ Ситливый В. И. Раннепалеолитические комплексы Малого Раковца в Закарпатье...— С. 146; Гладилін В. Н., Ситливый В. И. Ашель Центральной Европы.— К., 1990.— С. 73.

⁵ Sítlivyj V. and Ryzov S. The late middle palaeolithic of Malyj Rakovets IV in Transcarpathia // Archaeologisches Korrespondenzblatt 22. Verlag des Romisch — Germanischen Zentralmuseums.— Mainz, 1992.— P. 301—314.

⁶ Sítlivyj V. and Ryzov S. The late middle palaeolithic...— P. 302.

⁷ Ситливый В. И. Раннепалеолитические комплексы...— С. 150.

⁸ Гладилін В. Н., Ситливый В. И. Ашель Центральной Европы.— С. 23, 24.

⁹ Chabay V. and Sítlivyj V. The periodization of core reduction strategies of the ancient, lower and middle palaeolithic // Prehistoire Européenne.— V. 5.— 1993.— P. 22.

¹⁰ Гладилін В. Н., Ситливый В. И. Ашель Центральной...— Там же.

¹¹ Sítlivyj V. and Ryzov S. The late middle palaeolithic.— С. 303.

¹² Гладилін В. Н. Проблемы раннего палеолита Восточной Европы.— К., 1976.— С. 5—92; Гладилін В. Н. Ранний палеолит // Археология УССР.— К., 1985.— Т. 1.— С. 12—54.

¹³ Кулаковская Л. В. Мустьерские культуры Карпатского бассейна.— К., 1989.— С. 105—121.

¹⁴ Troeng J. Worldwide chronology of fifty-three prehistoric innovations. // Acta Archaeologica Lundensia.— Stockholm, 1993.— P. 63—66.

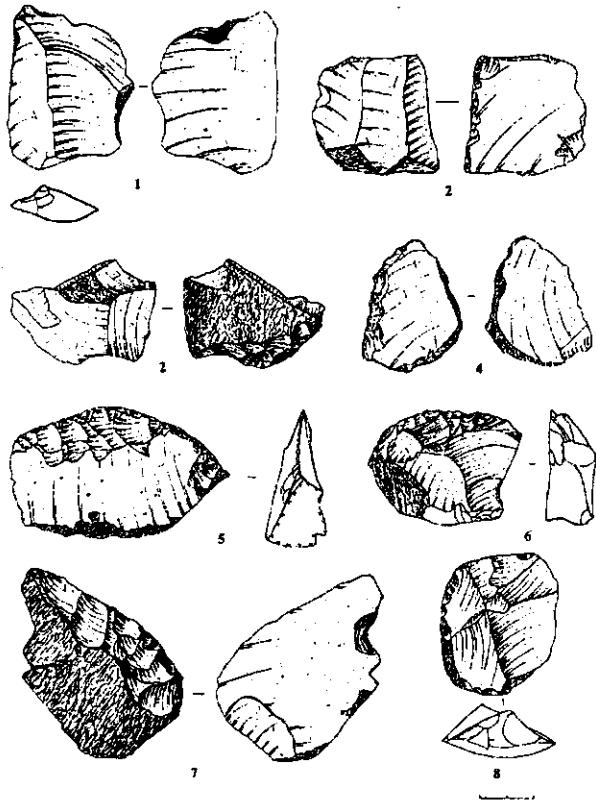

Рис. 10. Обсидіанові знаряддя праці II-го комплексу: 1—5 — ножі; 6—8 — скребла.

¹⁵ *Adamenko O. M., Gladilin V. N.* Korolevo un des plus anciens habitats Acheuleens et Mousteriens de Transcarpatie Sovietique // *L'Antropologie*.— V. 93.— 1989.— P. 689—712; *Кулаковская Л. В.* Мустьерские культуры Карпатского бассейна.— К., 1989.— С. 15—34.

¹⁶ *Кулаковская Л. В.* Мустьерские культуры Карпатского бассейна...— С. 116—118.

¹⁷ *Demidenko Y. E. and Usik V. I.* The problem of changes in levallois technique during the technological transition from the Middle to Upper Palaeolithic // *Paleorient*.— Vol. 19/2.— 1993.— P. 10—13.

¹⁸ *Кулаковская Л. В.* Мустьерские культуры Карпатского бассейна...— С. 116—118.

¹⁹ *Bosinski G., Street M. and Baales M.* The Palaeolithic and Mesolithic of the Rhineland // *Quaternary field trips in Central Europe*.— INQUA.— 1995., Vol. 2.— P. 829—999; *Conard N. J.* Tonchensberg and its Position in the Paleolithic Prehistory of Northern Europe. // *Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums* 20.— Mainz and Bonn, 1992.

²⁰ *Петрунь В. Ф.* Леваллуазские мастерские...; *Гладилин В. Н., Ситливый В. И.* Ашель Центральной...— С. 133—134.

²¹ *Chabaj V. and Sittlivyj V.* The blade component in the Middle Palaeolithic of Ukraine: origin and evolution // *Les industries laminaires au Paleolithique moyen*.— CNRS.— 1994.— P. 164.

²² *Bosinski G.* Late Middle Palaeolithic groups in northwestern Germany and their relations to early Upper Palaeolithic industries // *The origin of Homo sapiens. Ecology and Conversations*.— 1971.— P. 153—160.

С. Н. Рыжов

МУСТЬЕРСКИЙ КОМПЛЕКС МАЛОГО РАКОВЦА IV В ЗАКАРПАТЬЕ

Второй культурно-хронологический комплекс залегает в верхах IV-й ископаемой почвы регионального разреза Закарпатья — рис-вурм + амерсфорт.

Второй комплекс характеризуется мустьерскими формами с преобладанием простых скребел, ножей и нормальным уровнем зубчатых, выемчатых форм. Специфической особенностью комплекса является наличие леваллуазских атипичных острий с массивной отбивной площадкой, частично-двусторонних скребел-ножей с естественным и искусственным массивным обушком. С технико-типологической точки зрения во втором комплексе прослеживается достаточно большое влияние продольного скалывания, появление массивных примитивных, протопризматических и реберчатых пластин типичных для раннепалеолитических индустрий Закарпатья.

S. M. Ryjov

THE MUOSTERIAN COMPLEX OF MALYJ RAKOVETS IV IN TRANSCARPATIA

Malyj Rakovets IV, complex II is situated on the palaeosol II of MR IV was correlated with soil IV of Transcarpathia region (Eem or Riss-Wurm + Amersfoort).

Complex II is characterized by Mousterian forms with prevailing simple side-scrapers and knives, moderate level of denticulates and notches. The specific character of the complex is given by Levallois points with broad base, some partly bifacial and stepped retouched knives and side-scrapers with backed accommodation. As to the technical-typological characteristics high level of parallel technique, presence of Levallois points, appearance of crested blades — typical for all stages of Lower and Middle Palaeolithic of Transcarpathia. Complex II can be identified as Late Middle Palaeolithic.